

**FENOMENI (NE)UČTIVOSTI U XVIII STOLJEĆU: ANALIZA
UDŽBENIKA ITALIJANSKOG JEZIKA ZA ANGLOFONE
GOVORNIKE**

Ana **Lalić**, Filozofski fakultet, Univerzitet u Sarajevu,
ana.lalic@gmail.com

Original scientific paper

DOI: 10.31902/fli.53.2026.13

UDC: 811.131.1(075)

Apstrakt: U ovom radu istražujemo fenomen (ne)učtivosti u udžbenicima italijanskog jezika za anglofone govornike. Analizirani su Casottijev *A New Method of Teaching the Italian Tongue to Ladies and Gentlemen* (1709), Palermov *A Grammar of the Italian Language. In Two Parts* (1755) i Baretijev *Easy Phraseology for the Use of Young Ladies who Intend to Learn the Colloquial Part of the Italian Language* (1775). Ovi udžbenici, koji se fokusiraju na govorni jezik, obuhvataju sociopragmatičke aspekte jezika, uključujući norme učtivosti. S obzirom na utjecaj italijanske kulture, posebno u Engleskoj, očekuje se da udžbenici reflektiraju norme italijanske učtivosti, engleske interpretacije tih normi, kao i elemente engleske učtivosti. Poređenjem dvaju sistema učtivosti, istražujemo moguće jezičke univerzalije i promjene u konceptu učtivosti kroz vrijeme. Metodološki okvir temelji se na priručnicima bontona iz XVIII stoljeća: Della Casinom *Galateo* (1558) i Stanhopovom *Principles of politeness* (1776). Analiziramo odlomke dijaloga iz udžbenika na temelju savremenih tradicionalnih i postmodernih teorija učtivosti, fokusirajući se na ublažavanje, pojačavanje ili modifikaciju neučtivih govora poput odbijanja, postavljanja pitanja i uvreda. Rezultati pokazuju da su uvredljivi činovi u konverzaciji ublaženi, dok su otvorene uvrede prisutne samo u kontekstu razgovora o odsutnim osobama ili zadirkivanja. Također, primjećuje se značajna sličnost u normama učtivosti između dviju kultura. Ovi nalazi mogu biti korisni u didaktici, sociologiji, historiji i lingvistici.

Ključne riječi: (ne)učtivost, ublažavanje, sociopragmatika, italijanski za strance, knjige bontona

1. Uvod

Proučavanje učtivosti, iz kojeg će nastati i teorije učtivosti, dobiva svoj zamah sedamdesetih godina XX stoljeća uz uspon pragmatike kao naučne discipline. Uspostavljanjem historijske pragmatike kao samostalne nauke (v. Jucker 1994; Jacobs & Jucker 1995; Jucker 2008), raste interes i za historijske manifestacije učtivosti kao jednog aspekta mogućih analiza pragmatičkih manifestacija jezika u historijskom ključu (Kádár & Culpeper 2010; Kádár, Held, Paternoster 2023). Upravo zbog relativne novine historijske pragmatike kao samostalne naučne discipline smo kao glavnu temu ovog rada izabrali fenomene jezičke (ne)učtivosti u XVIII stoljeću i to na korpusu priručnika italijanskog jezika za anglofone govornike.

Razlozi sa ispitivanje ovog korpusa i historijske učtivosti su višestruki. Prvi razlog zbog kojeg se učtivost i njene manifestacije ispituju u historijskom ključu je kako bi se zaključilo da li je došlo do semantičke promjene u načinu na koji percipiramo učtivost (Watts 2003: 14). Analizirajući historijski aspekt učtivosti također se možemo približiti potencijalnom univerzalnom modelu učtivosti ako utvrdimo na koji način i zašto se događaju promjene (Hickey & Stewart 2005). Zbog same problematike u definiciji učtivosti, o čemu će biti riječi u teorijskom dijelu rada, prikladno je analizirati građu koja se tiče dva jezika kako bismo potencijalno došli do dodirnih tačaka u koncepciji pojma učtivosti u različitim lingvokulturama. Dodatnu motivaciju za ovo istraživanje smo pronašli i u činjenici da je historijski razvoj gramatika za strance relativno slabo istraženo područje (Pizzoli 2004: 11). Uz sve navedeno, odnos između dvije zemlje u pitanju je detaljno istražen u historijskom i književnom ključu (Pizzoli 2004: 13), međutim lingvistički aspekti i jezički kontakt su često zanemarivani.

Ovim istraživanjem smo željeli provjeriti koje su norme (ne)učtivosti prisutne, da li je primjetna razlika između italijanskih i engleskih normi učtivosti te da li su udžbenici za strance prihvatljiv korpus za ovakva istraživanja.

2. Teorijsko-metodološki okvir

2.1. Definicija učtivosti

Kako bismo se mogli baviti historijskim manifestacijama učtivosti, potrebno je najprije definisati taj pojam, a pogotovo jezičku učtivost budući da postoji opsežna problematika definisanja samog koncepta. U najširem mogućem smislu, učtivost je moguće interpretirati kao

uzajamnu saradnju u verbalnoj interakciji i iskazivanje razumijevanja za druge učesnike (Watts 2003: 1)

Međutim, problematika definisanja učtivosti je dublja. Watts (2003: 1) učtivost smatra i društveno „tačnim“ ponašanjem, ali i skreće pažnju na činjenicu da često može imati i negativne konotacije, tj. biti interpretirana kao odbojna, uobražena ili neiskrena. Isti autor (Watts 2003: 33) ističe i ulogu učtivosti u društvenoj diskriminaciji, odnosno podcrtava da se društveno prihvatljivo ponašanje često koristi(lo) u svrhe društvene diskriminacije i kao elitizam više klase. Pri definisanju pojma ne smijemo zaboraviti ni na činjenicu da je učtivost također i česta meta pučke pragmatike jer svaki govornik nekog jezika ima vlastitu koncepciju i doživljaj tog pojma (Niedzielski & Preston 2000: VII; Preston & Niedzielski 2017; Bulić 2023). Uz to, učtivost može biti i „uglašeno“ ponašanje, ono koje pripadnici društva ili zajednice smatraju kao uzajamno puno poštovanja prema drugome (Watts 2003: 24). France (1992: 2) ističe da je učtivost set vrijednosti koje odražavaju evropsku kulturu i civilizaciju te da se ne može sastojati samo od manira. Radilo bi se o pojmu koji uključuje i moral, ali i površnost i zablude evropskog društva (France 1992: 58-59). Lakoff (1975: 64) smatra da učtivost pogoduje smanjivanju trenja u međuljudskim interakcijama. Radi se o sličnom shvaćanju kao kod Leecha (1980: 19) koji također naglašava konfliktnu prirodu učtivosti tako što smatra da učtivost služi strateškom izbjegavanju konflikta. Na približnom tragu je i Kasper (1990: 194) koja učtivost definiše kao strategije koje koristimo da otklonimo opasnost i minimizujemo antagonizam. Dio problematike definisanja učtivosti leži i u činjenici da je teško odrediti da li se radi o definiciji učtivosti ili objašnjenju njene uloge u društvu.

Budući da ne možemo biti sigurni da li koncept učtivosti ima isto značenje na svim jezicima¹, a također ne možemo biti sigurni ni da li su načini na koje je učtivost shvaćana u prethodnim stoljećima drugačiji od načina na koji je doživljavamo danas (Watts 2003: 13), smatramo da je bitno obratiti pažnju na historijske definicije italijanskog pojma *cortesia* i engleskog pojma *politeness*:

¹ O problematici univerzalnosti učtivosti i interkulturalnim aspektima pogledati Ide (1989) i Pizziconi (2011).

Tabela 1 – Definicije učtivosti

Cortesia (TLIO²)	Politeness (THTE³)
L'esser cortese: bontà e lealtà d'animo; valore; assennatezza, razionalità, gentilezza ed eleganza nei modi. [Come qualità di Dio, di Cristo e della Madonna:] l'essere misericordioso, pietoso.	Good behaviour: good manners / polite behaviour: polish / refinement of manners politeness
Učtivo biće: dobrota i čestitost duha; vrijednost; razum, racionalnost; ljubaznost i otmjenost u ponašanju. [Kao osobina Boga, Hrista i Bogorodice:] milosrdno, pobožno biće.	Ponašanje: dobro ponašanje, dobri maniri / učtivo ponašanje: uglađenost / rafinisanost manira učtivosti

Definicija imenice *cortesia* naglašava unutrašnje kvalitete osobe koje možemo percipirati kao vrline. Radi se o moralnoj osobini i načinima na koje se te osobine manifestuju prema svijetu. Bitno je primijetiti i da italijanska definicija imenici *cortesia* daje i vjerski aspekt tako što je povezuje sa Bogom, Hristom i Bogorodicom. Definicija imenice *politeness*, s druge strane, usmjerena je prema spoljašnjim aspektima društveno prihvatljivog ponašanja. Također možemo tvrditi da je druga definicija više zavisna od kulture, tj. od okruženja nego prva jer nije usmjerena na unutrašnje osobine nego na društvenu manifestaciju učtivosti kroz „ispravno“ ponašanje.

2.2. Tradicionalne i postmoderne teorije učtivosti

Osnovni metodološki pristup građi zasnivamo na kombinaciji tzv. tradicionalnih i postmodernih teorija učtivosti⁴. Najveći doprinos prvom valu analiza daju P. Brown i S. Levinson (1987) oko kojih se koncentrišu tradicionalne teorije učtivosti. Uprošteno govoreći, prema ovoj teoriji,

² Tesoro della Lingua Italiana delle Origini.

³ The Historical Thesaurus of English

⁴ Budući da su ovi teorijski modeli već uspješno primjenjivani u dijahronijskom ključu (npr. King 2011; Lalić 2023), u ovom radu se nećemo baviti opravdanošću i mogućnostima primjene teorijskih modela iz XX i XXI stoljeća na historijsku građu.

ukoliko govorni čin⁵ prijeti obrazu (eng. *face*)⁶ sagovornika – neučtiv je; ukoliko ne prijeti – učtiv je. Dakle, učtivost se manifestuje u onom trenutku u kojem učesnici komunikacije obraćaju pažnju na potrebe obraza onog drugog. Za detaljnije objašnjenje, potrebno je obratiti pažnju na pojam obraza koji, uopšteno, predstavlja mišljenje pojedinca o sebi i njegovu idealizovanu sliku koju želi projicirati u svijet. Sâm pojam je posuđen od Goffmana (1982: 5) koji ga definiše kao „pozitivnu društvenu vrijednost koju osoba sebi pripisuje ^...` u odnosu na odobrene društvene karakteristike, što može biti slika koju drugi dijele kao kada osoba pozitivno predstavi svoju profesiju ili religiju ili se predstavi u dobrom svjetlu.“ U tradicionalnom okviru učtivosti, obraz je koncept koji nadilazi kulture i sastoji se od dva dijela: pozitivnog i negativnog. Pozitivni obraz predstavlja onaj dio javne slike o sebi koji je vezan za vlastitu sliku o sebi i ličnost, dok se negativni obraz odnosi na želju svakog pojedinca da mu drugi ne nameće svoju volju (Brown & Levinson, 1987: 61). Dakle, određeni govorni činovi ne djeluju na obraz na isti način. Naredbe, zahtjevi, prijetnje ili upozorenja prijete negativnoj strani obraza zato što impliciraju nametanje sagovornikove volje i nemogućnost pojedinca da sam raspolaže svojim vremenom i svojom ličnošću. S druge strane, kritike, uvrede i žalbe za metu imaju pozitivnu stranu obraza zato što dovode u pitanje pozitivno mišljenje o samom

⁵ Ako želimo istraživati učtivost, potrebno je naglasiti činjenicu da se ta istraživanja oslanjaju na teoriju govornih činova (eng. *speech acts*) koju u lingvistiku uvode Austin (1962) i njegov učenik Searle (1969, 1975). Teorija govornih činova je snažan oslonac za istraživanje učtivosti budući da na sistematičan način dijeli iskaze i olakšava nam klasifikaciju određenih činova na učtive ili neučtive. Čak i u pučkom shvatanju pragmatike (Niedzielski & Preston 2000: VII; Bulić 2023) se zahtjevi ili prijetnje mogu klasifikovati kao neučtivi, a komplimenti ili saučešća su učtivi. Budući da teorija govornih činova nije glavna tema našeg rada, nećemo je detaljno predstavljati u teorijskom i metodološkom okviru. Ukratko ćemo naglasiti da prema ovoj teoriji jezik koristimo ne samo kako bismo prenijeli informaciju, već i kako bismo njime izvršavali radnje. Ugrubo se mogu podijeliti u lokucijske (sami postupak artikulacije govora), ilokucijske (namjera govornika – npr. naređenje, čestitke, saučešće) i perlokucijske (utjecaj koji je govorni čin proizveo na primaocu poruke – ubjeđivanje, uzbuna, strah). Za više o govornim činovima pogledati Austin (1962) i Searle (1969, 1975), a za govorne činove u dijahroniji u Bertucelli Papi (2002), Jucker i Taavitsainen (2000), King (2011), Lalić (2020a). Detaljniji opis primjene teorije govornih činova u učtivosti se može vidjeti u Lalić (2023).

⁶ U radu smo se odlučili za prevod *obraz* iako se koncept iz engleskog jezika može shvatiti i kao lice, ugled, (samo)svijest pa čak i čast (v. Bakšić 2012: 6-7).

sebi. Uz to, Brownova i Levinson (1987: 74) izdvajaju relativnu moć primaoca poruke nad pošiljaocem, stepen impozicije govornog čina i društvenu distancu⁷ između pošiljaoca i primaoca poruke kao tri vrste međuljudskih odnosa koje utječu na primjenu učtivosti.

Brownova i Levinson (1987: 103-211) kao strategije upućivanja potencijalno neučtivih govornih činova⁸ navode sljedeće:

1. Otvoreno upućivanje – najdirektnija strategija u kojoj se pošiljalac ne trudi da minimizuje prijetnju po obraz primaoca. Može se koristiti u zavisnosti od odnosa između učesnika komunikacije ili u zavisnosti od konteksta. Npr. *Pomozi mi!* ili *Donesi mi vode*.
2. Pozitivne strategije – obraćaju se pozitivnom dijelu obraza primaoca poruke i nastoje pokazati da pošiljalac poruke cijeni i poštuje primaoca. Npr. *Jako bih cijnila kada bi mi pomogao*.
3. Negativna učtivost – obraća se negativnoj strani obraza, odnosno pazi da se ne nameće primaocu poruke. Npr. *Jako mi je žao što smetam, ali bi mi bila potrebna pomoć*.
4. Nekonvencionalni indirektni iskazi – upućivanje dvosmislenih i indirektnih iskaza iz kojih primalac poruke mora zaključiti o kojem se govornom činu radi. Npr. *Ovdje je vruće, smeta li ikome još vrućina?* umjesto otvorenog zahtjeva *Otvori prozor*.
5. Ne čini ništa – ukoliko društvena situacija to zahtijeva, moguće je da pošiljalac poruke uopće ne upotrijebi potencijalno neučtiv govorni čin.

⁷ I kasnija istraživanja (npr. Brown & Gilman 1989; Wood & Kroger 1991) potvrđuju da postoji veza između manifestacije učtivosti i socijalnog položaja.

⁸ Culpeper (1996) razrađuje i obrnute strategije neučtivosti kao neku vrstu odraza u ogledalu: 1. Otvorena neučtivost (upućivanje direktne i nedvosmislene uvrede sa ciljem prijetnje po obraz sagovornika); 2. Pozitivna neučtivost (cilj im je da povrijede pozitivni obraz – ignorisanje, upotreba tabu riječi, uvrede, nezainteresovanost); 3. Negativna neučtivost (nanose štetu negativnom obrazu – prijetnje, snishodljivost, prezir, nepoštivanje tuđeg doslovnog i metaforičkog prostora); 4. Nekonvencionalni indirektni neučtivi iskazi (implikacija koja se ne može protumačiti drugačije nego uvreda); 5. Suzdržavanje od učtivosti (nedostatak učtivosti tamo gdje bi bila očekivana – izostanak zahvaljivanja). Izdvaja i sarkazam ili hinjenu učtivost kao metastrategiju u onim slučajevima kada je jasno da pošiljalac poruke nije iskren.

U vezi sa mitigacijom govornih činova, Blum-Kulka (1989: 60) unutrašnje modifikatore zahtjeva definiše kao elemente unutar zahtjeva⁹ koji su vezani sa centralnim činom, a čije prisustvo nije od suštinske važnosti za iskaz kako bi se on shvatio kao zahtjev. Economidou Kogetsidis (2008: 115) dodaje kako takvi zahtjevi imaju dvostruku sociopragmatičku ulogu, odnosno da se radi o ublaživačima (eng. *downgraders*) ili pojačivačima (eng. *upgraders*) značenja. Zapravo, radi se o sintaksičkim i leksičkim mehanizmima koji omogućavaju ublažavanje značenja centralnog čina. U sljedećoj tabeli smo prikazali najčešće mitigatore (House & Kasper 1987):

Tabela 1 - Mitigatori

Unutrašnja mitigacija		Vanjska mitigacija
Ublaživači značenja	Pojačivači značenja	
Umanjivači (eng. <i>downtoners</i>) – prilozi koji se koriste kako bi ublažili zahtjev (npr. <i>Bi li mi slučajno mogao pomoći?</i>)	Intenzifikatori (eng. <i>intensifiers</i>) – prilozi koji pojačavaju značenje (npr. Zaista mi je potrebna pomoć.)	Pripremni iskazi (eng. <i>preparators</i>): daju temelj zahtjevu i uvode ga (npr. <i>Mogu li te nešto zamoliti?</i>)
Markeri učtivosti – lekseme kao što je Molim te pomози mi.	Naglašivači (eng. <i>overstaters</i>) – lekseme koje pretjerano naglašavaju značenje (npr. Hitno moraš doći.)	Razoružavači (eng. <i>disarmers</i>): unaprijed daje razlog zašto se zahtjev ne bi smio odbiti (npr. <i>Znam da si zauzet, ali...</i>)
Podcjenjivači (eng. <i>understaters</i>) – prilozi koji se koriste kako bi umanjili značenje zahtjeva (npr. <i>Možeš li govoriti malo glasnije?</i>)	Vremenski intenzifikatori (eng. <i>time intensifiers</i>) – vremenske odrednice koje ograničavaju zahtjev (npr. Nazovi me čim stigneš.)	Objektivna objašnjenja (eng. <i>grounders</i>): daju objašnjenja zašto je zahtjev opravdan i ne predstavlja teret sagovorniku kao što je „hladno nam je“ u iskazu <i>Bi li zatvorila prozor, hladno nam je;</i> Možemo ih podijeliti u pre-justifikatore i post-justifikatore.
Glagolski aspekt ili vrijeme – kondicional ili prošla vremena (npr. Bi li mi mogao pomoći?)	Ekspletivi (eng. <i>expletives</i>) – koriste se da pokažu frustraciju	

⁹ Iako se navedeni autori u najvećoj mjeri referišu na zahtjeve i modulaciju tog govornog čina, u prethodnim istraživanjima smo navedeni okvir i mitigaciju uspješno primjenjivali i na druge govorne činove (v. Lalić 2020a, 2020b, 2022a, 2022b, 2023, 2024)

<p>Konsultativni mehanizmi (eng. <i>consultative devices</i>) – izrazi koji se koriste da bi se neko ljubazno zamolio da nešto uradi (npr. A šta misliš da otvoriš prozor?)</p> <p>Ograde (eng. <i>hedges</i>) – izrazi koji se koriste da zahtjev zvuči neodređeno (npr. Je li ikako moguće?)</p> <p>Kondicionalne rečenice – Bila bih ti zahvalna kad bi...</p> <p>Privjesna pitanja (eng. <i>tag questions</i>) – Možeš govoriti glasnije, zar ne?</p> <p>Umetnute rečenice (eng. <i>tentative embedding</i>) – Pitam se bismo li mogli odgoditi?</p> <p>Negacije – Zar ne možeš govoriti glasnije?</p>	<p>govornika (npr. Dođavola, pomози mi.)</p>	<p>Umekšivači (eng. <i>sweeteners</i>) – laskaju sagovorniku (npr. Ti si najbolja osoba za posao.)</p> <p>Skretanja pažnje (eng. <i>alerters</i>): koristi se da privuče pažnju sagovornika. Mogu se koristiti imena, titule ili okamenjeni izrazi. Npr. gospođo, ministrice, učitelju.</p> <p>Obećanja nagrade – npr. I ja ću tebi pomoći kad bude trebalo.</p>
--	---	---

Veliki dio kritika tradicionalnih teorija učtivosti, iz kojih će izrasti tzv. postmoderne teorije teorije učtivosti je usmjeren prema ideji da indirektnost govornog čina implicira učtivost, kao i prema oslanjanju na iskaz, a ne na širi kontekst u kojem se pojedinačni iskazi nalaze (Watts 2003: 95). Također, kritike tradicionalnog modela su upućene prema ideji da učtivost zavisi samo od svjesnih namjera pošiljaoca poruke, a zanemaruju odgovor primaoca (Watts 2003; Locher 2004; Culpeper 2011)¹⁰. Odnosno, učtivost se u praksi ne manifestuje samo zahvaljujući

¹⁰ Na meti se nalaze i univerzalnost kao i transkulturalni karakter tradicionalnih teorija učtivosti (v. Eelen 2001; Ide 1989; Culpeper 2011).

namjerama pošiljaoca poruke već i na osnovu reakcija primaoca. U vezi s tim, Locher i Watts (2008) uvode pojam *okvira očekivanja* (eng. *expectation frames*)¹¹ koji objašnjava da značajnu ulogu u doživljavanju učtivosti igraju očekivanja učesnika komunikacije. Odnosno, svaku interakciju je potrebno promatrati u njenom vlastitom kontekstu i uzeti u obzir da se identiteti i učtivost konstruišu u odnosu na datu situaciju i komunikacijski trenutak. Npr. učtivost iskaza *Možemo li porazgovarati o seminarском radu?* snažno zavisi od pošiljaoca poruke – da li ga upućuje student ili profesor. Ukoliko majka djetetu kaže *Bi li vaše visočanstvo pospremilo sto?* jasno je da se radi o ironiji i kritici, a ne o strategiji učtivosti impersonalizacije govornika ili obraćanja titulom. Učtivost također nije neophodna ni u situacijama koje se često ponavljaju i koje su uspostavljene kao uobičajeni načini ponašanja. Nepotrebno je dodatno modifikovati iskaz *Bi li mi posudio auto?* ukoliko učesnici komunikacije imaju takav odnos da često posuđuju stvari jedno od drugog. Odnose učtivosti dodatno komplikuje i činjenica da je zadirkivanje (eng. *banter*) često odlika bliskih odnosa i da se „uvrede“ između bliskih prijatelja ili članova porodice ne doživljavaju neučtivim već samo potvrđuju prislan odnos (Culpeper 1996). Npr. nije nezamislivo da prijatelji na vijest o vjenčanju reaguju izjavom saučešća umjesto čestitki.

Radi svega navedenog smo odlučili u radu primijeniti kombinaciju tradicionalnih i postmodernih teorija učtivosti i primjenjujemo sljedeći model. Iz tradicionalnih teorija učtivosti preuzimamo terminologiju jer nam omogućavaju da na praktičan i sistematičan način analiziramo i klasifikujemo dijelove diskursa. Tradicionalne teorije učtivosti i njihova terminologija su naročito korisne prilikom analize izolovanih rečeničnih dijelova. Ipak, smatramo da ne postoje objektivni kriteriji, kao što je indirektnost, zahvaljujući kojima bismo određeno ponašanje ili jezički repertoar klasifikovali kao (ne)učtiv (Watts 2003: 166). Također odbijamo koncept da ijedna jezička struktura može biti inherentno učtiva već ih moramo posmatrati u kontekstu. U sličnom tonu, smatramo da nijedan model nije „vidovit“, to jeste da ne možemo unaprijed znati da li je neka jezička pojava učtiva ili ne bez obzira na namjere govornika. Upravo zbog toga je u analizi potrebno uzeti u obzir i reakcije sagovornika, a ne samo namjere govornika ili modulaciju govornog čina. Konačno, prihvatamo i koncept obraza, međutim ne kao trajnog koncepta nego kao slike o sebi koja se neprestano mijenja i koja

¹¹ Uporediti sa *emerging network theory* (Watts 2003).

se pregovara i usvaja u zavisnosti od okruženja u kojem se nalaze pošiljalac i primalac poruke.

2.3. Priručnici bontona kao modeli učtivosti

Budući da su autori priručnika bontona¹² preteče naučne analize učtivosti (Alfonzetti 2018; Paternoster 2022: 17), upravo dva priručnika bontona koristimo kako bismo utvrdili kriterije jezičke (ne)učtivosti u XVIII stoljeću. Za potrebe ovog članka smo izabrali dva priručnika: *Galateo ovvero de' costumi* (1558/1990)¹³ Giovannija della Case i *Principles of politeness* (1776) Philipa Stanhopa. U sljedećoj tabeli smo sumirali najbitnije odlike jezičke manifestacije učtivosti iz oba priručnika:

Tabela 2 - Prikaz normi učtivosti u bontonima

<i>Galateo</i>	<i>Principles of Politeness</i>
<ul style="list-style-type: none"> - Ne približavaj se drugom i ne pljuj mu u lice, ne diši u sagovornika; - Ne treba govoriti nešto što će drugome dati do znanja da ga ne volimo ili ne cijenimo; - Obraćaj pažnju na ono što ti sagovornik govori; - Svakim svojim gestom pokaži da cijeniš sagovornika; - Ne hvali se, ne budi tašt; - Ne daji netražene savjete; - Ne rugaj se; - Ne ponižavaj samog sebe i ne pravi budalu od sebe; - Izražavaj jasno ideje; - Razgovijetno govori kako bi zadržao dostojanstvo; - Radije udovolji tuđoj želji nego da je odbiješ; 	<ul style="list-style-type: none"> - Ne hvali se, budi skroman, pohvali druge i ostavi dobar utisak; - Nemoj reći ništa neljubazno; - Ne budi vulgaran u govoru; - Nastoj se izraziti najelegantnije moguće; - Često govori, ali ne predugo, ne ponavljaj se; - Ne drži sagovornika za dugme dok mu govoriš; - Pusti sagovornika da dođe do riječi jer, ako ga ne pustiš, impliciraš da njegove misli nisu jednako bitne kao tvoje; - Nemoj uvijek protivrečiti i ne slagati se; - Ne daji netražene savjete; - Neki izrazi su neučtivi i valja ih se kloniti;

¹² O vezi između priručnika bontona i učtivosti vidjeti Paternoster (2022).

¹³ Iako se radi o djelu iz XVI stoljeća, *Galateo* je jedan od najutjecajnijih priručnika bontona u evropskoj historiji čiji se utjecaj osjećao još stoljećima i na čijem osnovu nastaju drugi evropski, a pogotovo italijanski, priručnici (Pons 1990; Woodhouse 1994). Naročito je osvjedočen utjecaj *Galatea* na engleske norme učtivosti (Woodhouse 1994). Iz tog razloga ga smatramo odgovarajućom osnovom i za utvrđivanje normi učtivosti iz XVIII stoljeća.

<ul style="list-style-type: none"> - Ne pokazuju drugima neodobranje ni riječima ni gestama; - Ne upadaj u riječ; - Ne komentariši jelo kako se domaćin ne bi uvrijedio; - Ne maši rukama dok govoriš. 	<ul style="list-style-type: none"> - Ne govori loše o ljudima koji nisu tu; - Ne smij se drugom osim ako taj drugi nije upoznat sa šalom; - Ako si učeniji od drugih, ne pokazuj to previše.
--	---

Primjećujemo da su norme učtivog razgovora prilično slične u obje lingvokulture¹⁴ i potenciraju poštovanje prema sagovorniku, samosvijest i skromnost.

3. Odabir i opis korpusa

Ako želimo istraživati učtivost, jako je bitno da analiziramo podatke koji dolaze iz prirodno prikupljene građe, odnosno one na koju možemo naići u realnim situacijama (Watts 2003: 25). Zbog toga smo izabrali upravo udžbenike jezika namijenjene strancima i to one koji su orijentisani prema podučavanju vještine govora jer moraju, čak i nesvjesno, primijeniti i norme učtivosti. Autori u dijalogima predstavljaju živi i govorni dio jezika, ali otmjeni i uglađeni (Pizzoli 2004: 74). Izabrali smo sljedeće udžbenike¹⁵:

1. *A New Method of Teaching the Italian Tongue to Ladies and Gentlemen* - Casotti (1709). Sastoji se od pregleda gramatike i sintakse kojima slijede uobičajeni izrazi i rečenice (*familiar words* i *modern phrases*) i dijalozi.

¹⁴ Za model mogućnosti „učtivog evropskog razgovora“ kao transkulturalnog koncepta vidjeti Alfonzetti (2023).

¹⁵ Najveći zanos učenja italijanskog je bio tokom XVI stoljeća, ali ne možemo zanemariti ni XVIII kada veliki broj učenih i bogatijih Engleza uči italijanski zbog *grand tour* ili iz kulturnih razloga kao što je poznavanje opere ili muzike. Italijanski je također na istoku bio *lingua franca* pa je bio potreban i trgovcima, putnicima i hodočasnici (Palermo & Poggioni 2010). Prethodno intenzivno zanimanje za italijanski se zaustavlja između 1735. i 1755, a zatim nastavlja oko 1760. kada se na raspolaganje stavlja veći broj nastavnika i dolazi do ekspanzije nastavnih materijala (Pizzoli 2004: 20). Odabrani udžbenici reflektuju te tri epohe – intenzivni interes, opadanje interesa, ekspanzija učenja italijanskog jezika.

2. *A Grammar of the Italian Language. In Two Parts* – Palermo (1755). Također sadrži pregled gramatike kojem slijede korisne rečenice i dijalozni.
3. *Easy Phraseology for the Use of Young Ladies who Intend to Learn the Colloquial Part of the Italian Language* – Baretta (1775). Sadrži isključivo dijaloze.

4. Analiza (ne)učtivosti

4.1. Analiza metakomentara učtivosti

Najprije ćemo ukazati na metakomentare učtivosti, odnosno na kontekst u kojem se učtivost otvoreno spominje. Učtivost se u navedena tri udžbenika otvoreno spominje na samo dva mjesta:

- Sappiate dunque, che in Italia la gente civile non si parla mai nella seconda persona del plurale, come fa qui in Ighilterra;¹⁶ (Baretta 1775: 12)
- In the Italian language, either for civility or duty towards a person, we very frequently make use of another Third Person, for both sexes in any polite company. (Palermo 1755: 69)

U oba slučaja autori govore o učtivosti koja se ogleda kroz persiranje i poredbe kulturološke norme u Italiji i Engleskoj. Baretta jezičku učtivost direktno veže sa civilizovanim ponašanjem tako što tvrdi da civilizovana osoba nikada ne koristi drugo lice množine da se obrati nekome za razliku od Engleza koji koriste istu zamjenicu i za formalno i neformalno obraćanje. Palermo ima sličan komentar, s tim što on savjetuje koje lice je potrebno koristiti kada se učtivo obraćamo nekome – treće jednine (ili zamjenicu *Lei* ili neku drugu počasnu titulu). Bilo koji drugi način obraćanja se može percipirati neučtivim ili nedovoljno formalnim te ne dozvoljava potrebnu dozu društvene udaljenosti. Oba autora impliciraju da je učtivost vezana i uz jezičke manifestacije, a ne samo uz ponašanje, tj. da jezički izbori utječu na percepciju da li je neko civilizovan ili ne.

¹⁶ Primjere iz priručnika navodimo vjerno i bez intervencija, uključujući i karakteristike koje su agramatične prema savremenoj normi italijanskog jezika.

4.2. Analiza izolovanih rečenica

U nastavku ćemo analizirati norme učtivosti prema tradicionalnom modelu u izolovanim rečenicama. Radi se o rečenicama koje su izvučene iz konteksta, ali za koje autori smatraju da bi trebalo da ih učenik poznaje. Analizu govornih činova započinjemo grupom rečenica iz dijela *frasi familiari* Casottijevog priručnika. Prvi govorni čin koji analiziramo je čin molbe i zahtjeva:

1. Prego V.S. mi dia; (68)
2. V.S. mi faccia questa grazia. (68)

U ova dva govorna čina je učtivost izražena upotrebom apelativa *V.S. (vostra signoria)* koji izražava poštovanje. Također se savjetuje upotreba imperativa *mi dia* i *mi faccia* koji s poštovanjem upućuju zahtjev. Uz to, imperativ u rečenici (2) je ublažen i laskavom imenicom *grazia* koja upućuje na to da će sagovornik učiniti uslugu pošiljaocu poruke ako prihvati zahtjev. Takvom upotrebom umekšivača značenja se štiti obraz primaoca poruke jer zahtjev uokviruje kao uslugu, a ne kao nametanje volje. Konačno, u rečenici (1) je upotrijebljen marker učtivosti *prego* kao ublaživač.

3. Non sarebbe meglio; (70)
4. Amerei meglio. (70)

Ova dva iskaza označavaju ljubazan prijedlog ili savjet. Kao strategija učtivosti, tj. ublaživač značenja, je upotrijebljen bezlični oblik trećeg lica jednine kondicionala - *sarebbe meglio* - zahvaljujući kojem se sagovorniku ne nameće tuđa volja i zahtjev se ublažava jer pošiljalac poruke odgovornost za zahtjev prebacuje na bezličnu "treću osobu". Kondicional *amerei meglio* dodaje lični ton upotrebom prvog lica jednine, ali također ne prisiljava primaoca poruke da poslušati zahtjev ili da se složi sa prijedlogom budući da je zahtjev indirektan zahvaljujući kondicionalu.

5. È una falsità; (70)
6. Io mi burlo; (70)
7. Dicevo per ridere. (70)

U ova tri primjera primjećujemo na koje načine Casotti savjetuje da se uputi govorni čin poricanja. Primjer (5) je otvoreno poricanje kojim se ne štiti obraz sagovornika. Upotrebom lekseme *falsità* se upućuje

otvorena i kategorička optužba primaocu poruke. Budući da nedostaju strategije mitigacije i da je govorni čin koji prijete obrazu u potpunosti direktan, možemo tvrditi da primjer (5) predstavlja slučaj neučtivosti u korpusu. S druge strane, (6) i (7) objašnjavaju da se prethodni iskazi nisu trebali ozbiljno shvatiti te unošenjem ležernog i šaljivog tona uklanjaju potencijalnu napetost, a sve vrijeme štiti obraz sagovornika jer uklanja sumnju da je pošiljalac poruke želio nametati svoju volju. Rečenice (6) i (7) su također u skladu sa tradicionalnom strategijom učtivosti poricanja da se čin koji prijete obrazu želio uputiti.

8. Mi dica V.S.; (71)
9. Si può sapere. (71)

U zadnja dva primjera iz Casottija analiziramo njegove savjete kako se postavlja pitanje. Primjer (8) predstavlja učtiv poziv na odgovor budući da je upotrijebljena počasna titula *vostra signoria* kao i indirektni imperativ *mi dica*. Primjer (9) je odlučniji i čvršći, ali ipak učtiv prema svom obliku jer je pitanje postavljeno indirektno i upotrebljavajući bezličnu formu. Budući da je upotrijebljena umetnuta rečenica kao strategija učtivosti, ostavlja prostor sagovorniku da zaštiti svoj obraz u slučaju da ne želi odgovoriti na pitanje.

Nastavljamo s analizom rečenica iz Palerma:

10. Cara Signora, fatemi questa grazia. (336)

Prvi govorni čin je molba i upućuje učenika kako da na učtiv način uputi molbu. *Cara Signora* je formalan pozdrav koji upotrebljava titulu čije je značenje intenzifikovano upotrebom pridjeva *cara* koji implicira određenu bliskost ili naklonost, ali ostaje učtiv i izražava poštovanje. Izraz *fatemi questa grazia* jasno daje do znanja da se radi o zahtjevu, ali o zahtjevu koji je usluga, a ne impozicija za primaoca poruke budući da ton lekseme *grazia* izražava molbu i poštovanje, a ne nametanje. Zanimljivo je da Palermo, u suprotnosti sa savjetom navedenim u odjeljku 4.1, savjetuje da se persira upotrebljavajući drugo lice množine što svjedoči činjenici da je ovaj način ukazivanja poštovanja još uvijek u upotrebi. Dakle, cijela formula kojom se upućuje zahtjev je formulisana kao laskavi umekšivač.

11. Non più complimenti, la supplico. (339)

Jedanaesti primjer ilustruje kako odbiti komplimente i zanimljivo je da je cijeli iskaz u potpunosti u skladu i sa engleskim i sa italijanskim normama učtivosti koje savjetuju da osoba bude skromna i ne hvali se previše vlastitim postignućima. Sami dio iskaza *non più complimenti* možemo shvatiti kao vrstu zahvale, dok je *la supplico* direktno učtiv čin budući da pokazuje želju pošiljaoca poruke da nešto postigne na učtiv način. Molba u ovom primjeru je izuzetno ponizna i pokazuje poštovanje.

Palermo jedan dio priručnika posvećuje i uvredama, odnosno načinima da nekome poželimo zlo (*to wish ill*):

12. Ti venga la peste o la rabbia; (343)
13. Vatti a impicare; (343)
14. Va al Diavolo; (343)
15. Dio non voglia. (p. 343)

Primjeri (12) i (13) su otvorene kletve koje žele zlo primaocu poruke i u potpunosti su udaljene od normi učtivosti. Broj (14) iskazuje prezir prema primaocu poruke i predstavlja neučtiv način da se nekome stavi do znanja kako njegovo prisustvo nije poželjno. Pokazuje i emotivnu obojenost zazivanjem bića sa vjerskom konotacijom kao što je đavo. Konačno, broj (15) je formulska fraza koja se koristi da se izrazi želja da se ne dogodi negativan događaj. Jasno je da su iskazi 12-15 neučtivi budući da krše i engleske i italijanske norme učtivosti kao i da predstavljaju otvoren napad na obraz primaoca poruke. Budući da se radi o uputama za govorni jezik, a uvrede pripadaju i govornom jeziku, možemo zaključiti da autor obraća pažnju na taj dio jezika. U ovoj skupini rečenica primjećujemo strategije pozitivne neučtivosti budući da su upotrijebljene tabu riječi i uvrede.

Pažnju također posvećuje i prijetnjama:

16. Guardati; (344)
17. Tene faro pentire; (345)
18. T'ammazzerò; (344)
19. Ti darò dei calci in culo. (345)

Prvo što primjećujemo je da nisu sve prijetnje na istom stepenu direktnosti. Broj (16) možemo shvatiti kao strogu opomenu, ali opomenu koja ne govori ništa o posljedicama po primaoca poruke. Budući da je upotrijebljen direktni imperativ, prijetnja ima autoritaran ton. Ostale prijetnje manifestuju verbalno nasilje, ali impliciraju i fizičko.

Broj (17) se odnosi na osvetu i otvoreno govori da će primalac poruke patiti zbog svojih radnji koje je nanio pošiljaocu. Broj (18) je otvorena prijetnja smrću i izraz ekstremnog nasilja. Konačno, (19) je vulgarna prijetnja fizičkim nasiljem koja zbog vulgarnog tona izražava i nisko mišljenje i prezir prema primaocu poruke. Kao što je bio slučaj i u prethodnoj skupini rečenica, prijetnje su dio govornog repertoara koji učenik treba savladati i zbog toga se nalaze u udžbeniku, a predstavljaju jezičku manifestaciju neučtivosti koja ima za metu negativnu stranu obraza. Također možemo primijetiti i manifestacije negativne neučtivosti budući da se radi o prijetnjama.

4.3. Analiza dijaloga

Budući da smo u prethodnom dijelu mogli primijeniti samo tradicionalni okvir učtivosti, kako bismo pokazali na koji način možemo na ovu građu primijeniti teorije učtivosti u kojima je bitno na koji se način pregovaraju odnosi između učesnika, izabrali smo dva odlomka. U prvom odlomku se u situaciji nalaze italijanski plemić i kočijaš, a u drugoj dvije mlade žene koje uče italijanski jezik. Na ova dva primjera ćemo pokazati razliku u normama učtivosti u zavisnosti od društvenog položaja učesnika u komunikaciji.

Tabela 3 - Dijalozi

20. Casotti (76)	21. Casotti (80-82)
Siete <u>voi</u> impegnato? Che <u>dice</u> V. S. Non m'intendete? Parlo chiaro. Non so quel che lei dica. Io non intendo l'Italiano. Parli V. S. Inglese. <u>Vi dimando se siete impegnato?</u> - Intendo adesso benissimo. Non, <u>Signore</u> , dove vuole andare? A Londra. In che luogo? Alla Borsa Regale. Quanto volete? Due Shillini. <u>E' troppo. Vene darò uno.</u> E' troppo poco. Voulete diciotto soldi? /.../	SIGNORA, humilissima serva sua. Ben venuta la mia cara Signora. /.../ Signora mia vengo qui con due intensioni; <u>la prima per vederla et assicurarla de' miei humilissimi rispetti</u> ; la seconda per parlar Italiano seco. <u>Di tutto cuore</u> ; parliamo dunque Italiano. /.../ <u>V. S. mi faccia</u> un favore? <u>Due ancora</u> comandi mia Signora. <u>La prego condurmi</u> in casa della Signora Contessa N.

<p><u>Entri V. S. in carozza.</u> <u>Cocchiere fermatevi qui.</u> Apprite la portiera. Hà V. S. negoti qui? Habbiate un poco di pazienza. Mà, Signore, il tempo passa. Non vi prendete fastidio ui pagherò. Starà V. S. moto tempo? Non, ritornerò adess' adeso. V. s. s'è arestata molto tempo. Non saprei che fare. Prendete, ecco'l vostro dannaro. Mi viene d'avantaggio. <u>Non haverete d'avantaggio.</u> <u>Bisogna dunque che mi</u> <u>contenti.</u></p>	<p>Lo farò con piacere; Ella haurà gran sodisfatione di conoscer V. S. <u>Mia cara</u>, gli son infinitamente obligata. Io son tutta di lei. Signora, io mene vado, <u>la prego</u> <u>di scusarmi.</u> Tanta fretta hà VS? M'aspettano in casa. Addio dunque, <u>fin'all honore di</u> <u>rivederla.</u> <u>Serva sua.</u></p>
---	---

Prvi odlomak predstavlja situaciju u kojoj učesnici komunikacije nisu na istom socijalnom položaju budući da je jedan plemić, a drugi radnik. Upotrijebljeni govorni činovi uključuju postavljanje pitanja, cjenkanje, nuđenje, naređivanje i odbijanje. U odlomku primjećujemo da postoji odnos između indirektnosti i učtivosti koji se najviše očituju u obraćanju počasnom titulom *vostra signoria* – V.S. Ovakav indirektan način obraćanja, titulom i trećim licem jednine, pokazuje da pošiljalac poruke poštuje društvenu hijerarhiju i na socijalno prihvatljiv način se obraća osobi koja ima viši društveni status. Indirektnost također primjećujemo u pitanju *Non m'intendete* koje je postavljeno negacijom i zahvaljujući kojem se ublažava ilokucijska snaga pitanja. Govorni čin cjenkanja pokazuje osjetljiv balans između asertivnosti i želje za učtivošću. Iskaz *E' troppo. Vene darò uno* pokazuje element cjenkanja budući da se odbija prvobitna ponuda (*E' troppo*), ali se i daje dodatna ponuda. Ipak, ovaj govorni čin je direktan i možemo zaključiti da je direktan zato što ga upućuje plemić, a ne kočijaš. Razliku u društvenom položaju sagovornika najviše primjećujemo kada su u pitanju naređenja ili zahtjevi. Naređenje *Entri V.S. in carozza* je indirektno zbog upotrebe titule i time je ublaženo, dok plemić upućuje otvorene i neublažene imperative *fermatevi qui* i *apprite la portiera* bez obraćanja pažnje na potrebe obraza svog sagovornika. Iz toga možemo zaključiti da plemić ima veći autoritet od kočijaša. Posljednji govorni činovi na koje ćemo

ukazati su odbijanje i prihvatanje. Odbijanje je izraženo u iskazu *Non haverete d'avvantaggio* koji plemić upućuje kočijašu. Radi se o čvrstom i neublaženom odbijanju da se plati više. Na to se kočijaš predaje iskazom *Bisogna dunque che mi contenti* kojim pokazuje niži položaj od plemića jer nije u situaciji da dalje pregovara o cijeni vožnje, odnosno moguće je da kočijaš ne reaguje na odbijanje i cjenkanje zato što se ne nalazi u takvom položaju da može otvoreno izraziti svoje negodovanje.

U drugom odlomku je prikazan razgovor između dvije djevojke koje uče italijanski jezik i koje se nalaze na istom društvenom položaju. Govorni činovi koje ćemo analizirati su zahtjevi, izjave zahvalnosti i pozdravi. Prije nego pređemo na govorne činove, ukazat ćemo na općenite karakteristike učtivosti u odlomku – pretjeranu učtivost i formalnost i indirektnost. Za razliku od prethodno analiziranog odlomka, učesnice komunikacije koriste niz pripremljenih iskaza kojima spremaju teren za razgovor koji će uslijediti i time cijeli odlomak čine indirektnijim. Obje dame se jedna drugoj obraćaju titulama – ili *V.S.* ili *Signora*. Za razliku od prethodnog odlomka u kojem autor nije savjetovao učeniku da pozdravi kočijaša i koristi pripremljene iskaze, dame prije nego pređu na temu razgovora – vježbanje italijanskog jezika – upućuju jedna drugoj pozdrave pune dubokog poštovanja. Izuzetno formalan, čak i ceremonijalan, jezik, kao što je *humilissima serva sua* upotrebom tipičnog toposa poniznosti i autounižavanja daje ton izuzetnog poštovanja i potčinjenosti. Druga dama na to odgovara formulom dobrodošlice *Ben venuta* koju dodatno umekšava komplimentom *la mia cara Signora* koji dodaje toplinu i prijateljski ton razgovoru. Zahtjev da dame razgovaraju na italijanskom jeziku je ublažen pripremljenim iskazom *vengo qui con due intenzioni*. Prvi iskaz laska sagovornici i nastavlja sa upotrebom formalnog i ceremonijalnog jezika tako što tvrdi da je jedan razlog da se izrazi „ponizno poštovanje“, a tek drugi, onaj pravi, da razgovaraju na italijanskom jeziku. Čak je i sami zahtjev uobičajen kao prijedlog koji sagovornica može odbiti. Sagovornica, ipak, prihvata molbu i to markerom učtivosti *di tutto cuore* kojom izražava entuzijazam i želju da udovolji molbi. Zahtjev *la prego condurmi* je ublažen umetnutom rečenicom i markerom učtivosti *la prego*, ali i uvodnim pitanjem *V.S. mi faccia un favore* kojim se priprema teren za budući zahtjev. Druga dama na pripremljeno pitanje odgovara da će učiniti i dvije usluge čime pokazuje spremnost da pomogne, ali i daje do znanja da joj obraz nije u opasnosti, to jeste da se sve vrijeme nalaze u granicama učtivog razgovora. Zahvala se izražava formulom *son infinitamente obbligata* koja iskazuje pretjeranu zahvalnost i zaduženost kod primaoca

poruke. Konačno, pozdrav je iskazan formulom *la prego di scusarmi* i uobičen je kao zahtjev da primateljica poruke oprostí što mora íći čime se povećava njegova indirektnost. Drugi pozdrav koji je upotrijebljen je *addio*, ali i taj pozdrav je intenzifikovan formulom *fin'all honore di rivederla koja ne samo da pojačava značenje pozdrava već i naglašava poštovanje prema sagovornici. Slično poštovanje pokazuje i sagovornica koja razgovor završava toposom službe, tj. sa serva sua i time naglašava uzajamno ceremonijalno poštovanje.*

U zadnjem dijelu analize ćemo još ukazati na nekoliko slučajeva potencijalne neučtivosti iz Baretija. Radi se o sljedećim primjerima:

22. H: /.../ Credete voi che potreste volermi bene come se vi fossi figlia?

M: Ah, ladroncella! Già vi siete accorta che vi ho per tale! (str. 66)

Učitelj svojoj učenici upućuje načelnu uvredu *ladroncella*, međutim ilokucijsku snagu tog čina ne možemo shvatiti kao uvredu već radije kao prijateljsko zadirkivanje (eng. *banter*). Sama leksema unosi ton dragosti koji nije neučtiv već na šaljiv način upućuje blagu kritiku ili ukazuje na lukavost učenice. Odnos između učitelja i učenice dozvoljava da se na šaljiv način i upotrebom registra koji bi u drugim kontekstima mogao biti neučtiv stvara zajednički teren i ukazuje na intimnost i neformalan karakter odnosa. Zadirkivanje je također u potpunosti u skladu sa engleskim normama učtivosti koje propisuju da se ne šali osim ako druga osoba nije upoznata sa šalom.

23. M: Avete altro che dire?

H: Ho vari altri motivi di lagnarmi di voi. (str. 118)

U primjeru (23) ukazujemo na kritiku *ho vari altri motivi di lagnarmi di voi* koju učenica upućuje svom učitelju. Samu kritiku primjećujemo zahvaljujući performativnom glagolu *lagnarmi*. Budući da se radi o privatnom učitelju, učenica je dovoljno slobodna da mu uputi kritiku, ali ipak zadržava formalan ton i poštovanje jer mu se obraća tako što ga persira čime signalizuje društvenu udaljenost i zadržava formalnost. Bitno je napomenuti da je u kontekstu dijaloga kritika više upućena kao šala ili ironija nego kao žalba koja će nekome biti prenesena.

24. Cassetta: La bottegaia non era opulente, ma era maravigliosamente grassa. (str. 410)

Zadnji primjer koji ćemo analizirati je uvreda upućena nekome ko nije prisutan. Sintagmom *maravigliosamente grassa* se ukazuje na negativnu karakteristiku prodavačice – na njenu debljinu. Uvreda je i intenzifikovana upotrebom priloga *maravigliosamente* u ulozi intenzifikatora. U kontekstu rečenice sama uvreda ima ironičnu dimenziju, čak i šaljivu, budući da se uvredom ukazuje na činjenicu da prodavačica nije samo “krupna”. Međutim, budući da i priručnik bontona ukazuje da nije poželjno loše govoriti o nekome ko nije prisutan, jasno je da su ironične šale na račun prodavačice neučtive u ovom kontekstu.

5. Zaključak

Nakon sprovedene analize prigodnih odlomaka iz priručnika, možemo zaključiti da se učtivost ne podučava otvoreno, međutim da jesu prisutne norme (ne)učtivosti. Italijanske norme učtivosti smo mogli primijetiti u impersonalizovanom obraćanju, odnosno u persiranju. Također moramo napomenuti da su i norme učtivosti u obje lingvokulture slične te da je i bilo očekivano da nećemo primijetiti velike razlike u ophođenju. Jedan od zaključaka analize je da u ova tri udžbenika postoji veza između indirektnosti i učtivosti jer se kao strategije mitigacije govornih činova izdvajaju markeri učtivosti, titule, umekšivači i kondicional. U korpusu smo mogli primijetiti i norme neučtivosti što je također bilo očekivano budući da se radi o priručnicima govornog jezika i neučtivost je njegov sastavni dio. U izolovanim rečenicama smo mogli primijetiti neučtivost u upućivanju uvreda i prijatnji i tada se radi o otvorenim i neublaženim govornim činovima. Pored tih slučajeva, otvoreno uvredljivi govorni činovi u dijalozima su prisutni kada se govori o nekome ko nije tu, dok se u drugim slučajevima radi o prijateljskom zadirkivanju i ne možemo te činove klasifikovati kao neučtive. Također smo uspjeli potvrditi da postoji razlika u manifestaciji normi učtivosti u zavisnosti od društvenog položaja učesnika komunikacije. U dijalogu između plemića i kočijaša, plemić upućuje otvorene i direktne govorne činove zahtjeva dok je isti čin u dijalogu između dvije žene na istom društvenom položaju ceremonijalan i indirektan. Ipak, jedno od ograničenja analize ovakvog korpusa je što se moramo zapitati da li su podučavane situacije realne i koliko možemo očekivati da će sagovornik zaista reagovati onako kako autor priručnika očekuje da hoće. Tj. možda je očekivano da bi se kočijaš duže cjenkao ili da bi došlo do verbalnog sukoba iako autor nije tako predvidio. Također

moramo ukazati na činjenicu da udžbenici stranih jezika ciljaju na određenu skupinu i da vrlo vjerovatno predstavljaju učtivost i društvene norme ograničenog sloja ljudi.

U budućnosti namjeravamo proširiti korpus na različite vrste komunikacije koje sežu i dalje u prošlost kao i uraditi kvantitativnu analizu sintaksičkih i leksičkih karakteristika jezika. Nadamo se da bi nam takva analiza mogla dati dublji uvid u upotrijebljene norme učtivosti kao i njihove promjene u dijahorniji u zavisnosti od spola, društvenog položaja, žanra kojem pripada korpus kao i epohe.

Bibliografija:

- Alfonzetti, Giovanna. "Di che cosa è (s)cortese parlare?". «*que ben devetz conoisser la plus fina*». Per Margherita Spampinato. Ed. Mario Pagano. Avellino: Edizioni sinesthesie, 2018. 45-62.
- Alfonzetti, Giovanna. "A European model of polite conversation. Della Casa, Gioia and Knigge." *Journal of Historical Pragmatics*, 23, 2023. 105-123.
- Austin, John. L. *How to Do Things with Words*. Oxford: Oxford University Press, 1962.
- Bakšić, Sabina. *Strategije učtivosti u turskom jeziku*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu Filozofski fakultet, 2012.
- Baretti, Giuseppe. *Easy Phraseology for the Use of Young Ladies who Intend to Learn the Colloquial Part of the Italian Language*. London: G. Robison/T. Cadell, 1775.
- Bertucelli-Papi, Marcella. "Is a diachronic speech act theory possible?." *Journal of Historical Pragmatics*, 1, 2000. 57-66.
- Blum-Kulka, Shoshana. "Playing it Safe: The Role of Conventionality in Indirectness". *Cross-cultural Pragmatics: Requests and Apologies*. Ed. Shoshana Blum-Kulka, Juliane House and Gabriele Kasper. Norwood: Ablex Publishing, 1989. 37-70.
- Brown, Roger, and Albert Gilman. "Politeness theory and Shakespeare's four major tragedies." *Language in Society*, 18, 1989. 159–212.
- Brown, Penelope, and Stephen Levinson. *Politeness: Some Universals in Language Use*, Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Bulić, Halid. "Elementi pučke pragmatike u bosanskim poslovicama." *Poznańskie Studia Slawistyczne*, 2023. 235-251.
- Casotti, Laurentio. *A New Method of Teaching the Italian Tongue to Ladies and Gentlemen*. London: E. Everingham, 1709.
- "Cortesia." *Tesoro della Lingua italiana delle Origini*. <http://tlio.ovi.cnr.it/TLIO/> Pristupljeno: 20. septembra 2024. godine.
- Culpeper, Jonathan. 'Towards an anatomy of impoliteness.', *Journal of Pragmatics*, 25(3), 1996. 349-67.
- Culpeper, Jonathan. *Impoliteness: Using Language to Cause Offence*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

- Della Casa, Giovanni. *Il Galateo ovvero De' costumi*. Torino: Einaudi, 1990.
- Economidou Kogetsidis, Maria. "Internal and external mitigation in interlanguage request production: The case of Greek learners of English." *Journal of Politeness Research*, 4, 2008. 111-137.
- Eelen, Gino. *A Critique of Politeness Theories*. Manchester: St Jerome, 2001.
- France, Peter. *Politeness and its Discontents: Problems in French Classical Culture*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Goffman, Erving. *Interaction Ritual: Essays on Face to Face Behavior*. Pantheon Books: New York, 1982.
- Hickey, Leo, and Miranda Stewart. *Politeness in Europe*. Bristol: Multilingual Matters, 2005.
- House, Juliane, and Gabriele Kasper. "Interlanguage pragmatics: Requesting in a foreign language." *Perspectives on Language in Performance*. Ed. Wolfgang Lörcher and Rainer Schulze. Tübingen: Gunther Narr Verlag, 1987. 1250-1288.
- Ide, Sachiko. "Formal forms and discernment: two neglected aspects of linguistic politeness." *Multilingua*, 8(2/3), 1989. 223-248.
- Jacobs, Andreas, and Andreas H. Jucker. "The Historical Perspective in Pragmatics." *Historical Pragmatics*. Ed. Andreas H. Jucker. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1995. 3-33.
- Jucker, Andreas H. "The feasibility of historical pragmatics." *Journal of Pragmatics*, 22, 1994. 533-536.
- Jucker, Andreas H. "Historical pragmatics." *Language and Linguistics Compass*, 2.5, 2008. 894-906.
- Jucker, Andreas H., and Irma Taavitsainen. "Diachronic speech act analysis. Insults from flyting to flaming." *Journal of Historical Pragmatics*, 1(1), 2000. 67-95.
- Kádár, Daniel, and Jonathan Culpeper. "Historical (Im)politeness: An Introduction". *Historical Impoliteness*. Ed. Daniel Kádár and Jonathan Culpeper. Amsterdam: John Benjamins, 2010. 9-36.
- Kádár, Daniel, Gudrun Held, and Annick Paternoster. "Introduction: Politeness in and across Historical Europe." *Journal of Historical Pragmatics*, 24, 2023. 1-15.
- Kasper, Gabriele. "Linguistic politeness: current research issues." *Journal of Pragmatics*, 14(2), 1990. 193-218.
- King, Jeremy. "Variation through time and text type: The nature of direct and indirect requests in Early Modern Spanish." *Spanish in Context*, 8, 2011. 272-294.
- Lakoff, Robin. *Language and Women's Place*. New York: Harper, 1975.
- Lalić, Ana. "La realizzazione degli atti linguistici nei testamenti medievali." *Italica Belgradensia*, 1, 2020a. 53-70.
- Lalić, Ana. "Atti illocutori nelle lettere della Repubblica di Ragusa agli ambasciatori nel Regno di Bosnia." *Pragmatica storica dell'italiano: modelli e usi comunicativi del passato*. Ed. Gabriella Alfieri et al., 2020b. 147-152.

- Lalić, Ana. "Un corpus di lettere scambiate tra la Repubblica di Ragusa (Dubrovnik) e il Regno di Bosnia – schemi comunicativi." *Korpus im Text*, 2022a. Dostupno na: <http://www.kit.gwi.uni-muenchen.de/?p=33645&v=1>
- Lalić, Ana. "Modulazione delle congratulazioni in un corpus epistolare del Medioevo." *Italica Belgradensia*, 1, 2022b. 167-184.
- Lalić, Ana. "Diplomatic letters from the Republic of Ragusa in the fifteenth century: (Im)politeness strategies in diplomatic epistolary discourse." *Journal of Historical Pragmatics*, 23, 2023. 68-85.
- Lalić, Ana. "Le funzioni discorsive e sociali delle condoglianze e delle congratulazioni nel discorso diplomatico del Medioevo." *Godišnjak Filozofskog fakulteta*, 49(3), 2024. 279-294.
- Leech, Geoffrey. *Explorations in Semantics and Pragmatics*. Amsterdam: Benjamins, 1980.
- Locher, Miriam. *Power and Politeness in Action: Disagreements in Oral Communication*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2004.
- Locher, Miriam, and Richard Watts. "Relational work and impoliteness: Negotiating norms of linguistic behaviour". *Impoliteness in Language: Studies on Its Interplay with Power in Theory and Practice*. Ed. Derek Bousfield and Miriam Locher. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 2008. 77-100.
- Niedzielski, Nancy A. and Dennis R. Preston. *Folk Linguistics*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. 2000.
- Palermo, Evangelista. *A Grammar of the Italian Language. In Two Parts*. London: A. Millar, 1755.
- Palermo, Massimo, and Danilo Poggiogalli. *Grammatiche di italiano per stranieri dal '500 a oggi: Profilo storico e antologia*. Pisa: Pacini editore, 2010.
- Paternoster, Annick. *Historical Etiquette. Etiquette Books in Nineteenth-Century Western Cultures*. London: Palgrave Macmillan, 2022.
- Pizziconi, Barbara. "Honorifics: The cultural specificity of a universal mechanism in Japanese". *Politeness in East Asia*. Ed. Daniel Kádár and Sara Mills. Oxford: Oxford University Press, 2011. 45-70.
- Pizzoli, Lucilla. *Grammatiche d'italiano per inglesi (1565-1776). Un'analisi linguistica*. Firenze: Accademia della Crusca, 2004.
- "Politeness." *The Historical Thesaurus of English*. <https://ht.ac.uk> Pristupljeno 20. septembra 2024. godine.
- Pons, Alain. "Le thème de la communication dans le *Galatée* de Giovanni Delia Casa." *Savoir-vivre*, I, 1990. 11-23.
- Preston, Dennis R., and Nancy Niedzielski. "Folk pragmatics." *The Routledge Handbook of Pragmatics*. Ed. Anne Barron, Yueguo Gu and Gerard Steen. London/New York: Routledge, 2017. 197-211.
- Searle, John R. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1969.

- Searle, John R. "A Taxonomy of Illocutionary Acts." *Language, mind, and knowledge*, 7, 1975. 344-369.
- Stanhope, Philip. *Principles of politeness, and of knowing the world*. Dublin: G. Walsh, 1776.
- Watts, Richard J. *Politeness*. Cambridge University Press: Cambridge, 2003.
- Wood, Linda A., and Rolf O. Kroger. "Politeness and forms of address." *Journal of Language and Social Psychology*, 10, 1991. 145–168.
- Woodhouse, John R. "The tradition of Della Casa's *Galateo* in English." *The Crisis of Courtesy. Studies in the Conduct-Book in Britain, 1600-1900*. Ed. Jacques Carré. Leiden/New York/Köln: E.J. Brill, 1994. 11-26.

THE PHENOMENA OF (IM)POLITENESS IN THE 18TH CENTURY: AN ANALYSIS OF ITALIAN LANGUAGE TEXTBOOKS FOR ANGLOPHONE SPEAKERS

This study examines the phenomena of (im)politeness in 18th-century Italian language textbooks designed for Anglophone speakers. The analysis focuses on three textbooks: Casotti's *A New Method of Teaching the Italian Tongue to Ladies and Gentlemen* (1709), Palermo's *A Grammar of the Italian Language. In Two Parts* (1755), and Baretti's *Easy Phraseology for the Use of Young Ladies who Intend to Learn the Colloquial Part of the Italian Language* (1775). These textbooks prioritize spoken Italian and include dialogues that implicitly reflect the sociopragmatic norms of politeness relevant to both Italian and English-speaking cultures of the time. Given the influence of Italian culture in England during this period, the study aims to determine how these textbooks balance Italian norms of politeness, their English interpretations, and the broader linguistic universals governing polite discourse.

The research adopts a methodological framework based on historical etiquette manuals, specifically *Galateo* (1558) by Giovanni Della Casa and *Principles of Politeness* (1776) by Philip Stanhope. These etiquette books serve as reference points for analyzing the norms of politeness in 18th-century society. The study employs both traditional and postmodern theories of politeness to research mitigation, upgrading, downgrading or modification of potentially impolite speech acts such as refusals, questions, and insults. The findings indicate that offensive conversational acts tend to be mitigated, and overt insults appear mainly in the context of discussing absent individuals or banter. Furthermore, there is a significant overlap between Italian and English politeness norms, suggesting common underlying principles in both linguistic cultures. These insights contribute to fields such as didactics, sociology, history, and linguistics by providing a deeper understanding of historical pragmatics and the evolution of politeness.

The study begins by outlining the theoretical and methodological framework used to analyze historical politeness. The field of politeness studies

gained momentum in the 1970s alongside the rise of pragmatics as a scientific discipline. With the establishment of historical pragmatics as a distinct field, scholars began to explore politeness as a historical linguistic phenomenon. This study relies on the works of Jucker (2008), Jacobs and Jucker (1995) to examine pragmatics in historical contexts and identify potential universal models of politeness. One of the primary reasons for investigating politeness in a historical context is to determine whether semantic shifts have occurred in the perception of politeness over time. Analyzing historical data allows researchers to explore whether certain politeness norms have remained stable or evolved due to cultural and linguistic changes.

The complexity of defining politeness is a central issue in politeness research. In its broadest sense, politeness can be interpreted as cooperative verbal interaction and an expression of consideration for interlocutors. However, politeness is often seen as context-dependent, and some scholars argue that it can carry negative connotations, such as being perceived as insincere or pretentious. Watts highlights the role of politeness in social discrimination, emphasizing that socially acceptable behavior has historically been used to reinforce class distinctions. Additionally, the perception of politeness varies among speakers, further complicating its definition. Some scholars, such as Lakoff (1975) and Leech (1980), view politeness as a mechanism for reducing friction in interpersonal interactions. Others, like Kasper (1990), define it as a set of strategies aimed at minimizing antagonism. Given these complexities, the study examines historical definitions of the Italian term *cortesía* and the English term *politeness* to identify cultural differences in their conceptualization.

The analysis reveals that *cortesía* emphasizes internal qualities such as kindness, rationality, and loyalty, with a religious dimension that associates it with divine mercy. In contrast, *politeness* is more focused on external behavior and refinement of manners, indicating a stronger dependence on cultural context. This distinction suggests that Italian politeness norms historically emphasized moral character, while English politeness was more concerned with outward social behavior.

The study combines traditional and postmodern politeness theories to analyze the textbooks. Traditional theories, particularly the work of Brown and Levinson (1987), define politeness as a strategy to mitigate face-threatening acts. They categorize face into two types: positive face (an individual's desire for approval) and negative face (an individual's desire to act freely without imposition). According to this framework, speech acts that threaten positive face include criticism and insults, while speech acts that threaten negative face include commands and requests. Brown and Levinson identify several politeness strategies, ranging from direct speech to various degrees of mitigation, including indirect requests, honorifics, and hedging. However, traditional models have been criticized for their reliance on indirectness as an indicator of politeness and their focus on speaker intentions rather than recipient responses. Postmodern theories of politeness, such as those

proposed by Locher and Watts (2008), argue that politeness is context-dependent and constructed through interaction. These theories emphasize that politeness cannot be universally defined but must be analyzed within specific social and historical contexts.

To assess politeness norms in 18th-century Italian textbooks, the study examines both explicit metacommentary on politeness and implicit representations of polite discourse in dialogues. Politeness is explicitly mentioned in only two instances in the analyzed textbooks, both of which discuss formal address. Baretti asserts that civilized Italians never use the second-person plural form when speaking to one another, in contrast to English speakers, who use “you” for both formal and informal address. Palermo similarly notes that polite Italian speakers frequently use the third person when addressing others. These observations indicate that politeness in 18th-century Italy was closely tied to the use of honorifics and formal pronouns, which reinforced social hierarchy and respect.

The study further focuses on an analysis of familiar phrases and dialogues. Familiar phrases are analyzed using the traditional framework, whereas dialogues are analyzed using a combination of traditional and postmodern theories. The analysis of familiar phrases and dialogues in the selected 18th-century Italian language textbooks focuses on how politeness is conveyed through speech acts such as requests, refusals, commands, and expressions of gratitude. The study examines both explicit and implicit markers of politeness, considering their sociopragmatic functions in historical and cross-cultural contexts. In the section on familiar phrases, the research highlights how politeness is embedded in formulaic expressions used for requests and suggestions. Examples from Casotti’s textbook illustrate how requests are softened through the use of honorifics like *Vostra Signoria* and the imperative mitigated with respectful expressions such as *mi dia* or *mi faccia questa grazia*, which appeal to the recipient’s goodwill. Indirectness is another key strategy, with the use of conditional forms such as *Non sarebbe meglio?* or *Amerei meglio*, which allow the speaker to propose actions without imposing on the interlocutor. The analysis also examines how potential face-threatening acts, such as refusals and criticisms, are either mitigated or expressed more directly depending on the social dynamics at play. Casotti provides examples of blunt negations like *È una falsità*, which directly accuse the interlocutor of lying, contrasting with more indirect forms like *Dicevo per ridere*, which downplay confrontational statements by framing them as jokes. Similarly, when posing questions, the use of indirect constructions such as *Si può sapere?* allows speakers to inquire without appearing too demanding.

The study extends this analysis to dialogues, illustrating how politeness is negotiated between speakers of different social statuses. In one exchange between a nobleman and a coachman, the use of *Vostra Signoria* signals deference, while the nobleman’s speech remains more direct, especially when issuing commands like *fermatevi qui* or *apprite la portiera*. The contrast in how

directives are framed underscores how social hierarchy influences linguistic politeness. The negotiation of payment further exemplifies how politeness strategies vary, with the coachman using mitigated refusals, while the nobleman employs firmer, more direct rejections like *Non haverete d'avvantaggio*. In another dialogue between two young women practicing Italian, politeness is heightened through elaborate honorific language and ceremonial expressions. Their conversation begins with highly formal greetings, such as *Signora, humilissima serva sua* and *Ben venuta la mia cara Signora*, setting a tone of exaggerated courtesy. Requests are framed through preparatory statements and embedded clauses, making them appear less imposing. For instance, before making a request, a speaker asks, *V.S. mi faccia un favore?*, signaling deference and leaving room for the interlocutor to decline. The interaction is filled with expressions of gratitude and obligation, such as *son infinitamente obligata* and *lo son tutta di lei*, further reinforcing the highly ritualized nature of politeness in this setting. Even the farewell exchange includes additional layers of politeness, with one speaker saying *la prego di scusarmi* instead of simply announcing her departure.

The study also explores instances of impoliteness, particularly in Baretti's textbook, where certain remarks contain insults or sarcastic elements. In one example, a teacher playfully calls his student *Ah, ladroncella!* in a way that functions as affectionate teasing rather than outright rudeness. Another dialogue presents a student criticizing her teacher with *Ho vari altri motivi di lagnarmi di voi*, though the use of formal address helps maintain a degree of decorum. The final example highlights how insults are more acceptable when directed at absent third parties, as seen in the description of a shopkeeper as *maravigliosamente grassa*, an ironic and exaggerated comment that violates etiquette norms.

The conclusion of the study highlights that while politeness is not explicitly taught in the analyzed 18th-century Italian language textbooks, norms of (im)politeness are clearly present. Italian politeness conventions, particularly the use of formal address are evident throughout the dialogues. The study also confirms that politeness norms in both Italian and English were similar during this period, making significant differences between the two cultures unlikely. Instances of impoliteness were also expected, given that these textbooks focused on spoken language, where rudeness is sometimes a natural component of interaction. The analysis found that openly offensive speech acts were mostly directed at absent individuals or used in playful teasing rather than in direct confrontation. Mitigation strategies were commonly employed to soften potentially impolite utterances, but notable differences appeared in conversations between social classes. The study suggests that speakers of lower status tended to use more indirect and deferential language, while those of higher status were more direct, particularly in commands and refusals. One limitation of the analysis is that it is difficult to determine whether the dialogues accurately reflect real-life speech patterns or if they present an idealized version of politeness. For example, a coachman in reality might have negotiated

more aggressively over the price of a ride, but the textbook portrays a more compliant response. Additionally, these textbooks were likely designed for a specific social class, meaning that their representation of politeness may not be universally applicable. Further research avenues are suggested, including expanding the corpus to different historical periods and conducting a quantitative analysis of the syntactic and lexical features of politeness. A broader investigation could reveal more about how politeness strategies evolved over time, particularly concerning gender, social status, and genre differences.

Keywords: (im)politeness, mitigation, sociopragmatics, Italian for foreigners, etiquette books